

DOI: 10.18523/2617-9067.2024.7.44-56

УДК 316.346.2:355.1-055.2]:303.62(477)

Вікторія Бондар, Анастасія Селянінова

СТАВЛЕННЯ ПРАВОЗАХИСНИЦЬ ДО ЯВИЩА ФЕМІНІЗАЦІЇ АРМІЇ

Фемінізація армії є частиною об'єктивного процесу фемінізації суспільства. Українські воєнні реалії вказують на необхідність залучення жінок на військову службу як повноправних суб'єктів. Проте на шляху досягнення гендерної рівності та протидії дискримінації в армії існує достатньо перепон та упереджень. У статті подано результати аналізу бачення цієї проблематики представницями жіночих правозахисних організацій. Емпірично дослідження спирається на низку напівструктурованих глибоких інтерв'ю, що дало змогу оцінити перспективи та виклики фемінізації української армії з позиції діючих акторів.

Ключові слова: гендерні відносини, гендерна нерівність, військова сфера, військовослужбовиці, фемінізація української армії, Збройні сили України (ЗСУ), жіночі правозахисні організації, якісна методологія, глибокі інтерв'ю.

У відповідь на російську агресію українці мобілізувалися для захисту своєї держави, зокрема й чимало жінок, яких стереотипно вважають «чужими» у військовій сфері. За інформацією Міністерства оборони України (АрміяInfofm, 2024, 8 червня), в Збройних силах перебуває понад 67 тис. жінок, з яких тільки 19 тис. – це працівниці ЗСУ, а решта – військовослужбовиці. Українське суспільство є свідком того, як дедалі більше жінок беруться за традиційно «чоловічу» справу – оборону держави, і це змінює уявлення про розподіл гендерних ролей. Однак суспільний устрій все ще залишається патріархальним, а стан війни може навіть посилювати домінування чоловіків.

В Україні активізація діяльності в контексті рівності прав та можливостей жінок і чоловіків спостерігається як у громадському секторі, так і на рівні держави. «Військові жінки стали більш видимими і визнаними», – стверджує дослідниця Анна Квіт (Невидимий батальйон 5.0, 2023, с. 6). Вони часто є героїнями як українських, так і міжнародних медіасюжетів, документальних та художніх фільмів, виступають у штаб-квартирі ООН та Конгресі США, беруть

участь у конференціях і наукових проєктах. Зокрема, варто згадати низку соціологічних досліджень, об'єднаних під назвою «Невидимий батальйон» («Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО» (2015), «Невидимий батальйон 2.0: повернення ветеранок до мирного життя» (2019), «Невидимий батальйон 3.0. Сексуальні домагання у військовій сфері в Україні» (2021), «Невидимий батальйон 4.0. Доступ жінок до військової освіти в Україні» (2022), «Невидимий батальйон 5.0. Моніторинг рекомендацій і результатів досліджень із циклу “Невидимий батальйон”» (2023)), які з 2015 р. і до сьогодні привертають увагу суспільства до становища жінок у ЗСУ (Марценюк, 2024).

Як на загальнодержавному рівні, так і в громадському секторі відбуваються зміни в становищі жінок унаслідок російсько-української війни, однак громадські діячі і діячки можуть реагувати на них максимально швидко, відкрито і критично. Тому цікавим і важливим є погляд борчинь за права жінок на такий значний зсув у гендерному балансі у військовій сфері. Також, на відміну від громадської думки щодо фемінізації української армії, ставлення членкинь

громадських, а саме жіночих правозахисних, організацій відображає практичний підхід, більшу обізнаність та глибше розуміння гендерної проблематики. Це дає змогу побачити відносини між такими суб'єктами соціальних змін у гендерному вимірі, як держава, міжнародні та громадські організації; висвітлює моменти консолідованості та розбіжності в українському жіночому правозахисному русі; ілюструє виклики феміністичного руху у воєнний час. Наприклад, збільшення кількості жінок-військових означає для жіночих правозахисних організацій як досягнення, так і нові виклики. Адже зміни в українському суспільстві внаслідок повномасштабного вторгнення, зокрема певні перемоги в боротьбі за гендерну рівність, підкреслюють потребу в подальших кроках у цьому напрямку. Отже, стаття має на меті презентувати ставлення представниць жіночих правозахисних організацій до процесу фемінізації армії України.

Гендерні відносини та чинники гендерної нерівності у військовій сфері

Нерівність чоловіків і жінок ґрунтується на процесах, що беруть початок у дитинстві індивіда. Людина стає частиною суспільства відразу після народження і протягом дорослішання соціалізується, переймаючи знання про ролі й очікування, які згодом сама буде відтворювати, серед них і гендерні ролі, які варіюють залежно від культури. Наприклад, дівчата інтерналізують роль тієї, що потребує захисту і порятунку, їх навчають уникати насилля і приймати своє підлегле становище (Ferguson, 2021). Такі атрибути дитячого життя, як іграшки, також є гендерованими: для хлопців іграшки зосереджені на темі технологій та активностей, а для дівчат – відтворюють стереотипні фемінні ролі і пасивність (Francis, 2010). Яскравим прикладом є іграшкові пістолети або ножі, іграшки-солдатики, які вважаються «хлопчачими». Поведінка дітей також відображає їхні майбутні соціальні ролі як чоловіків або жінок. В іграх хлопці більш схильні проявляти агресію і конфліктну поведінку, а дівчата – уникати конфронтації та насилля (Вітюк, 2008). Отже, ще в дитинстві під час виховання та дозвілля в чоловіків закладаються норми поведінки, які згодом відповідатимуть очікуванням від військових. Жінок виховують за протилежними стандартами, які потім підтверджують їхню непридатність до військової служби і заважають інтеграції в переважно маскулінні військові інституції (Goldstein, 2001, як цит. у Ferguson, 2021).

Важливе значення для формування соціальних, зокрема гендерних, відносин має освіта: вона впливає на індивідів з дитинства і до дорослого життя та формує їхні професійні навички. В освітніх закладах діє прихований навчальний план, який транслює наявні в суспільстві гендерні стереотипи (Гайденко & Предборська, 2006). Отже, школи сприяють інтерналізації учнями та ученицями їхніх соціальних ролей як чоловіків і жінок. Хлопці в школі є більш активними, а від дівчат очікують стриманості (Кімел, 2003). Навіть форма учнів – штани, передбачає більшу рухливість, ніж спідниці учениць. Згодом фізична сила і вправність можуть стати плюсом для потенційних чоловіків-військових, а для жінок стриманість і пасивність є потенційними причинами відмови в прийнятті на військову службу. Вищу освіту також розглядають як сферу домінування чоловіків, яка закріплює гендерну нерівність і обмежує доступ жінок до більш статусних спеціальностей (О'Коннор, 2020), серед яких можуть бути військові. Навчальні заклади досі транслюють норми патріархального суспільства та обмежують можливість жінок, що позначається на ставленні до них в армії.

Нерівність в освіті зумовлює нерівність жінок і чоловіків на ринку праці. Спостерігається гендерний розрив у можливостях займати певні робочі місця та доходах (Agénor et al., 2021). Досі є поділ на «чоловічі» і «жіночі» професії, до того ж зовсім не через біологічні відмінності двох статей, а через культуру і розподіл влади (Кімел, 2003). Говорячи про армію як частину ринку праці, потрібно зазначити, що фінансова вигода та престиж професії військових виправдані її ризикованістю та важливістю під час війни. Через таку властивість військової сфери вона належить до групи професій «скляного підвалу», тобто її престиж і фінансова вигода пов'язані з маскулінністю, визначаються ризиком для життя. Також домінування чоловіків в армії можна пояснити «платою за привілеї», тобто соціальним явищем, що пов'язує норми, які сприяють привілеям чоловіків, водночас призводять до зниження якості і тривалості їхнього життя (Марценюк & Плахотнік, 2017).

Важливим чинником нерівності жінок і чоловіків є розподіл влади в суспільстві. На думку дослідників/ниць, гендерна диференціація безпосередньо пов'язана з розподілом влади між чоловіками та жінками (Radtke & Stam, 1994). Гендерна нерівність у можливостях акумулювати владні ресурси спостерігається як на повсякденному, так і на інституційному рівні, а в останньому випадку вона впливає на розрив між жінками і чоловіками

в можливостях кар'єрного зростання (Ragins & Sundstrom, 1989). Усталений нерівний і менш прихильний до жінок розподіл влади в суспільстві відтворюється, перешкоджаючи тому, щоб жінки займали вищі і лідерські посади на рівні інституцій, зокрема в армії.

Аналізуючи особливості військової сфери як сукупності соціальних інституцій, ролей та зв'язків, спрямованих на військовий потенціал і безпеку держави, що формують гендерні відносини в сучасній армії, варто згадати такий аспект соціологічного знання, як соціологія війни. Ця галузь знань вивчає війну не як політичне чи історичне явище, а як суспільне. Війну розглядають як маскулінне явище, наголошуючи на соціально зумовленому гендерному розподілі ролей жінок і чоловіків під час війни на противагу біологічному поясненню (Ferguson, 2021). У соціологічному розгляді чоловіки та жінки мають відмінні ролі під час війни. Чоловіки переважно виконують активну роль захисників, нападників або лідерів, а жінки частіше постають у пасивних ролях та виконують допоміжні функції. Одна з таких ролей – репродуктивна, тобто від жінок очікується догляд за дітьми та/або пораненими та відтворення суспільства під потреби війни (Ferguson, 2021; Hedström, 2022). Репродуктивний характер жіночої праці робить її менш престижною та значущою. Крім цього, в контексті війни жінок часто розглядають як постраждалих, які зазнають викрадення чи звалтування. Жінки є жертвами гендерно зумовленого насилля не тільки від «ворога», його ініціаторами можуть бути військові-побратими або партнери, що повернулися з війни (Ferguson, 2021). Армія як маскулінне середовище транслює відповідні цінності, що часто виключають жінок із цього середовища або закріплюють за ними підлеглий статус.

Гендерна нерівність в українському суспільстві та військовій сфері

У військовій сфері України гендерні відносини формуються під впливом тих самих чинників, що й у суспільстві загалом. Важливою для розуміння гендерної нерівності в українській армії є гендерованість освіти. Тамара Марценюк у праці «Участь чоловіків і жінок у різних галузях і рівнях освіти» пояснює фемінізацію освітніх закладів в Україні тим, що освіта жінок у нашій державі не сприяє вирівнюванню їхніх можливостей на ринку праці з чоловіками, тобто жінки з високим рівнем освіти обіймають посади, на яких працюють чоловіки з нижчим рівнем освіти (Марценюк, 2010). У спеціальній

військовій освіті також можна побачити гендерну нерівність, закладену в основу політики таких навчальних інституцій. У спеціалізованих освітніх закладах для військових навчаються переважно чоловіки, а жінкам може бути відмовлено у вступі через так звану потребу у «спеціальних умовах, продиктованих природою» (Вербовська, 2018). Тобто на рівні освіти в Україні водночас і відтворюється загальносуспільна гендерна нерівність, і закріплюється так, щоб потім спричинити нерівні з чоловіками можливості для жінок мати вищі військові посади.

Говорячи про нерівність на ринку праці як чинник різного становища жінок і чоловіків в українській армії, варто зауважити загальні відмінності щодо їхньої економічної участі. І хоча в Національній економічній стратегії розвитку до 2030 року передбачено зменшення показника гендерного розриву в оплаті праці до 10 % (Національна економічна стратегія, 2021), однак проблема нерівного розподілу в оплаті праці ускладнилася воєнним станом у нашій державі. Для української армії, як і для суспільства загалом, характерний гендерний поділ професій, у результаті якого жінки обіймають менш престижні й оплачувані посади. На початку повномасштабної війни жінки у війську майже не мали бойових посад, а були, наприклад, кухарками, хоча фактично могли обіймати такі посади без офіційного призначення, що й призвело до різниці в оплаті праці жінок і чоловіків військових (Синявська та ін., 2023). Загалом жінки мають витратити більше ресурсів для того, щоб досягти такого самого професійного рівня, як чоловіки (Марценюк & Плахотнік, 2017). У військовій сфері ця тенденція також простежується, адже на посадах в армії, де немає потреби в спеціальній військовій освіті, жінки загалом мають вищий її рівень, ніж чоловіки (Дубчак, 2008). Відсутність доступу жінок до певних військово-облікових спеціальностей, як і до закладів військової освіти в Україні, відповідала патерналістській політиці, закріпленій законодавством. Перед самим початком повномасштабного вторгнення наказом Міністерства оборони України від 10 лютого 2022 р. № 50 було затверджено зміни до Переліку військово-облікових спеціальностей осіб офіцерського складу (2022), і тепер жінки можуть нарівні з чоловіками проходити службу за всіма спеціальностями та займати будь-які військові посади. Тобто нині жінки на законодавчому рівні мають однакові з чоловіками можливості на військово-му ринку праці, однак у реальності він усе одно залишається дуже гендерованим.

Крім цього, нерівний розподіл політичної влади в Україні спричиняє великий гендерний розрив у всіх сферах життя та яскраво проявляється в армії. У звіті Програми розвитку ООН (United Nations Development Programme) щодо гендерних соціальних норм (UNDP, 2023) зазначено, що жінки майже не представлені за столами переговорів у російсько-українській війні. Крім цього, у звіті вказано, що 56,51 % населення України станом на 2023 рік поділяє політичні гендерні упередження. У воєнний час політичне лідерство перебуває в руках чоловіків, і більшість населення поділяє гендерні упередження, що підтримують це становище. Незначна представленість жінок у державній владі сприяє їхній дискримінації в армії через законодавство. Військові закони є андроцентричними і транслують консервативні соціальні норми. Як один із прикладів можна навести військову форму і захист: їх розроблено за стандартами чоловічої фігури, тож вони не враховують жіночих анатомічних особливостей. У структурі армії розподіл влади також переважає на користь чоловіків. За військовою статистикою, у 2023 р. жінки становили 6,6 % від загального офіцерського і 6,6 % від загального сержантського складу (Military Media Center, 2023, як цит. у Павлюк, 2023). Тобто нерівність владного ресурсу між чоловіками і жінками в Україні спричиняє недопредставленість жінок на високих

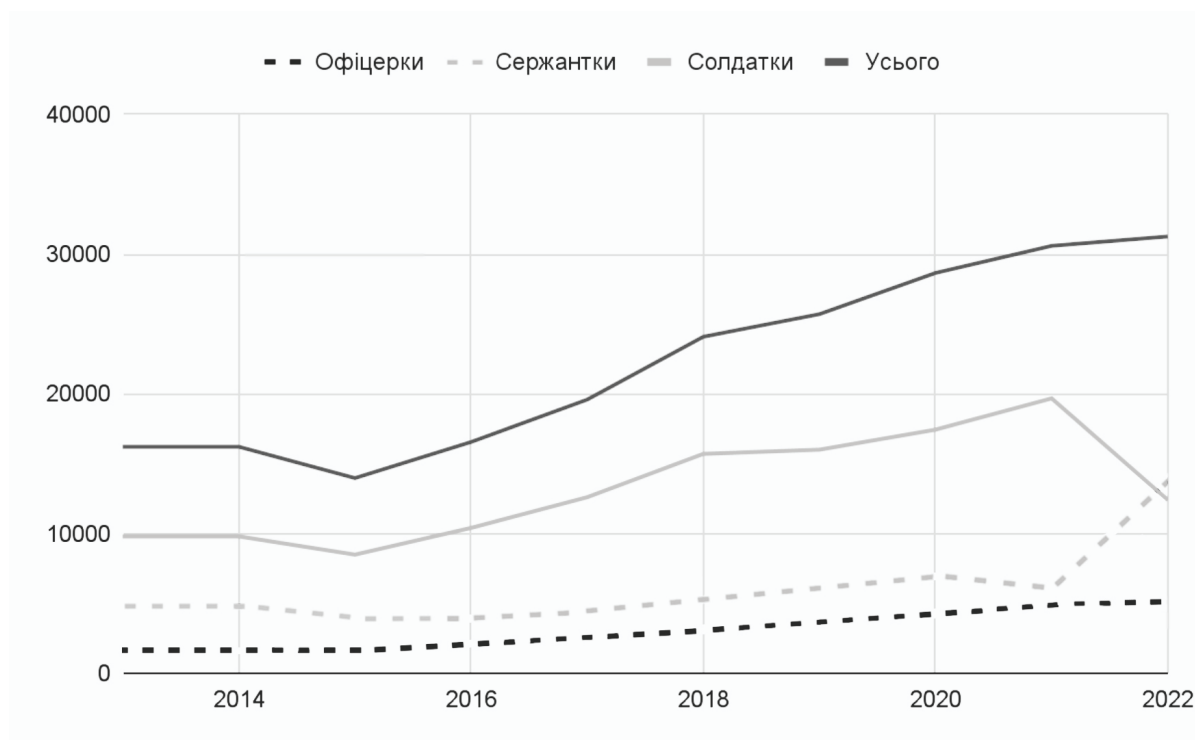
політичних посадах, що є перепорою для формування егалітарного законодавства та формує «скляну стелю» для жінок-військових.

Тенденції до фемінізації військової сфери України

У нашому суспільстві фемінізація армії простежується в тому, що поступово збільшується кількість жінок-військовослужбовиць, жінки посідають раніше недоступні високі позиції у військовій ієрархії та зростає презентація ролі жінок в армії. Динаміку зростання чисельності жінок в армії, зокрема офіцерак і сержанток, показано на рисунку.

Жінки в українській військовій сфері відіграють все більш значущу роль, отримуючи, наприклад, таке високе військовоє звання, як генералка (Мазуренко, 2018). Щодо представленості в медіа жінок у військовій сфері, то «українки в армії зображуються більш сильними, зрілими, досвідченими і “не вириваються” із суспільства загалом» (Стребкова & Чжань, 2022, с. 118). Представлення жінок як військових у медіа сприяє боротьбі зі стереотипом, що війна – це не жіноча справа.

Значний внесок у розуміння тенденцій до фемінізації військової сфери в Україні роблять авторки серії досліджень «Невидимий батальйон». Наприклад, дані з «Моніторингу рекомендацій

Рисунок. Динаміка кількості жінок у ЗСУ в період з 2013 по 2022 р.
Джерело: дані МОУ на запит на інформацію від 16 січня 2023 р.
(Невидимий батальйон 5.0, 2023)

і результатів досліджень із циклу “Невидимий батальйон”, виконаного в межах проєкту НАКО “Просування гендерної рівності в ЗСУ”» показують, що завдяки тому, що все більше жінок займають вищі військові посади та отримують звання, відбувається поступове подолання вертикальної гендерної сегрегації (Невидимий батальйон 5.0, 2023). Завдяки усуненню обмежень для жінок на низку військово-облікових спеціальностей жінки можуть долати «скляну стелю», яка обмежує їхнє положення у військовій ієрархії. Крім цього, до більш егалітарного змінюється суспільне сприйняття жінок в армії. Порівняно з 2018 р. зросла кількість українців/ок, які вважають, що «жінкам в Україні мають бути надані рівні можливості із чоловіками працювати в ЗСУ та інших військових формуваннях» (Невидимий батальйон 5.0, 2023, с. 13).

Методологія дослідження

Задля з’ясування ставлення представниць жіночих правозахисних організацій до фемінізації армії України було проведено соціологічне дослідження, яке спиралося на якісну методологію з використанням інтерпретативного підходу. Обрання методології такого типу було зумовлено потребою в ґрунтовній якісній інформації для розуміння досвіду представниць жіночих

правозахисних організацій та сенсів, які вони в нього вкладають (Seidman, 2006). Збір емпіричних даних відбувся методом фокусованих напівструктурованих глибинних інтерв’ю, адже респондентки були учасницями єдиного процесу – громадської діяльності, спрямованої на боротьбу з гендерною нерівністю, а для дослідження важливим був саме їхній відповідний досвід та значення, яке надають йому учасниці.

Для проведення інтерв’ю був розроблений гайд, який, окрім вступної частини, містив два змістові блоки. Перший з них стосувався соціального контексту, в якому відбувається фемінізація сучасної української армії, тобто ролі громадських організацій та інших акторів у боротьбі за гендерну рівність у суспільстві загалом та армії зокрема. Питання другого блоку зосереджували увагу на явищі фемінізації української армії, зокрема в ситуації повномасштабного вторгнення.

Відповідно до зазначеної методології в період з січня по березень 2024 р. було проведено 9 глибинних напівструктурованих фокусованих інтерв’ю з представницями жіночих правозахисних організацій. Для формування вибірки використано базу даних громадських організацій, які працюють з жінками, сформовану в межах дослідження «Становище дівчат і молодих жінок у ситуації гуманітарної кризи: на прикладі війни в Україні» групою студентів/ок за участі однієї

Таблиця. Жіночі правозахисні організації, з представницями яких проведено інтерв’ю

№ з/п	Організація	Напрямок діяльності організації
1	ВІСЬ	Протидія насиллю та дискримінації, гендерна рівність, підтримка дівчат та жінок, організація фемкемпів, підтримка внутрішньо переміщених жінок
2	Громадський Альянс «Політична дія жінок»	Адвокація гендерної рівності, політичних прав жінок, політичні акції, просування гендерних квот
3	Гендер в деталях	Гендерний консалтинг, медіа, спільнота агентів/ок змін, просвітницька діяльність, феміністична діяльність, а також підтримка ЛГБТ-спільноти
4	Жіночий ветеранський рух	Адвокація та захист прав жінок-ветеранок і діючих військовослужбовиць, впровадження рівних прав і можливостей через законотворення та адвокацію професійного та престижного сектору безпеки
5	Асоціація жінок України «ДІЯ»	Захист жіночих прав, інтересів жінок та членів їхніх родин, сприяння просуванню принципів гендерної рівності, розкриття професійних і ділових якостей жінок, підтримка їх підприємницької ініціативи, захист прав дітей та молоді, вирішення питань освіти, культури, духовності
6	Феміністична майстерня	Гендерна та феміністська просвіта; створення, підтримка та розвиток фемспільноти; підтримка жінок та дітей, що постраждали через війну
7	Рада жінок Донеччини	Запобігання та протидія гендерно зумовленому, зокрема домашньому, насильству; протидія гендерній дискримінації та сприяння рівності
8	Центр гендерної культури	Просування гендерної рівності в українському суспільстві через адвокаційні кампанії, неформальну освіту та креативні рішення
9	ЮРФЕМ	Об’єднання жінок-юристок, підтримка для потерпілих від сексуального насильства та всіх видів гендерної дискримінації

з авторок цієї статті – А. Селянінової (Марценюк та ін., 2023). Організаціям у соціальні мережі, на пошту або ж особисто до їхніх очільниць було надіслано запити на проведення інтерв'ю з їхніми представниками/цями. Всього було сконтактовано з 25 організаціями, з яких згоду на інтерв'ю дали 9. Початково гендер не був критерієм відбору респондентів/ок, однак на інтерв'ю погодилися лише жінки, що свідчить про те, що переважно саме вони представляють жіночі правозахисні організації. Напрями діяльності організацій, чії представниці погодилися на участь у дослідженні, наведено в таблиці. Треба зробити застереження, що ставлення респонденток до фемінізації армії не є офіційною позицією організацій, які вони представляють. Зібрану інформацію проаналізовано нарративним методом відповідно до змістових блоків гайду, за яким відбувалося інтерв'ю.

Соціальний контекст фемінізації армії України

Фемінізація армії нашої держави відбувається в контексті гендерних відносин у суспільстві, що змінювались під впливом діяльності різних акторів (громадські та міжнародні організації, держава та ін.). Учасниці дослідження підкреслюють важливість державної підтримки для жінок на фронті. Однак вказують і на недоліки державної політики, наприклад, у сфері спеціалізованої військової освіти, яку наразі вважають сексистською.

Позитивний вплив на сприяння більш егалітарним гендерним відносинам в армії, на думку респонденток, мають міжнародні організації. Наприклад, представниці жіночих правозахисних організацій вважають, що зменшення гендерної нерівності в українській армії відбудеться завдяки переходу на стандарти НАТО. Однак міжнародні організації можуть мати обмеження, що не дозволяють їм безпосередньо формувати гендерні політики в армії. З одного боку, як зазначає Респондентка 7, не всі міжнародні організації, які сприяють встановленню більшої рівності між жінками і чоловіками, можуть працювати у військовій сфері України, оскільки політика організацій може обмежувати таку діяльність. З іншого боку, діяльність міжнародних організацій, які безпосередньо співпрацюють з армією, може не передбачати гендерних політик.

Сприйняття ролі громадських організацій (ГО) у фемінізації української армії відрізняється. Більшість респонденток говорять про важливість ролі ГО у подоланні гендерної нерівності в армії, адже вони матеріально забезпечують жінок в армії, просувають інтереси жінок завдяки дослідженням

і адвокації, проводять тренінги на теми гендерної рівності для військових, а також консультують державних діячів з цих питань. Прикладом впливу ГО на зменшення нерівності жінок і чоловіків в армії респондентки називають цикл досліджень «Невидимий батальйон», заслугою якого вважають відкриття бойових посад для жінок. Також згадують про випуск жіночої військової форми та розробку бронезилета як досягнення організації «Жіночий ветеранський рух». За свідченнями респонденток, на просування інтересів жінок, збільшення їхньої кількості та ролі у військовій сфері впливає діяльність бізнесу, суспільна думка та самі жінки-військові, які не належать до жодних ГО, але діляться в соціальних мережах своїм військовим досвідом.

Важливим чинником у формуванні контексту фемінізації армії в Україні є повномасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 р. У загально-суспільному розрізі це, на думку респонденток, спричинило зміни в гендерних відносинах. Деякі представниці жіночих правозахисних організацій наголошують на негативних для становища жінок у суспільстві наслідках. Респондентка 7, наприклад, стверджує, що суспільство «відкотилось назад» у питаннях гендерної рівності, і хоча точково можна спостерігати прогрес, глобально нерівність між чоловіками і жінками поглибилась. За словами Респондентки 1, воєнний стан використовується як виправдання для відкладання питань про жіночі права. Війна в Україні актуалізувала нові соціальні ролі, однак вони відображають патріархат і закріплюють підлегле і слабе становище жінок:

«Війна сприяла поглибленню патріархального дискурсу, усе більшому проявленню таких двох ролей: захисника і жертви» (Респондентка 2).

Для чоловіків війна, навпаки, означає закріплення владних позицій і навіть посилення нерівності у владних відносинах із жінками. Це, за словами Респондентки 8, ілюструє майже повна відсутність жінок у військових адміністраціях. Хоча і в бізнесі, і в державних структурах на керівні посади, які до мобілізації займали чоловіки, все частіше призначають жінок і вони можуть проявити себе як лідерки, зберегти це становище після повернення чоловіків-військових є великим викликом, на думку Респондентки 9. Вона також зазначає, що під час війни жінки мають більше психологічне навантаження, а після війни для них збільшиться і репродуктивне навантаження. Щодо негативних наслідків повномасштабної війни для становища жінок Респондентка 3 згадує

про зростання рівня домашнього насилля, а Респондентка 2 – про збільшення впливу чоловіків і зменшення впливовості образу жінки, оскільки зростає кількість чоловіків серед тих осіб, які *«формують порядок денний»*. Респондентка 8 констатує, що до розмов про післявоєнне відновлення не долучають жіночі організації, а отже, не беруть до уваги думку жінок і їхні потреби.

Водночас деякі явища, викликані воєнним станом, навпаки, викривають негативні для чоловіків наслідки патріархату і навіть трактуються як зворотна гендерна дискримінація. Прикладом є заборона виїзду для чоловіків за кордон. Учасниці дослідження вважають, що деякі зміни внаслідок війни можуть сприяти більшій рівності між жінками і чоловіками. Респондентка 2 говорить про те, що з'являються нові можливості для жінок проявити себе після початку повномасштабної війни. Зокрема, вже згадану заборону виїзду за кордон для чоловіків також можна розглядати як можливість для жінок бути більш видимими та для кар'єрного зростання. Нові соціальні ролі жінок та позиції, які вони займають унаслідок повномасштабної війни, Респондентка 6 вважає можливістю для них переосмислити своє положення в соціальній структурі:

«Я думаю, що це зараз активний такий процес, який відбувається. Що є більша потреба від жінок у тому, що їм зараз дає фемінізм. І велика кількість жінок проходить через свої нові ролі, через саморефлексію щодо свого життя до цього і зараз» (Респондентка 6).

Повномасштабна війна також змінює сприйняття українських феміністичних рухів у міжнародних феміністичних колах, що може сприяти налагодженню зв'язків між відповідними закордонними і вітчизняними організаціями, а відтак і більшій допомозі в просуванні інтересів жінок в українській армії.

Власне самі жіночі правозахисні організації, членкинями і очільницями яких є респондентки, зазнали змін у своїй діяльності, спрямованій на зменшення гендерного розриву. Більшість учасниць дослідження зазначили, що після початку повномасштабної війни фокус їхньої роботи змістився на гуманітарну допомогу. Гуманітарна діяльність жіночих правозахисних організацій вплинула на їхній імідж серед інших ГО та місцевої влади. Респондентка 6 поділилась досвідом, як організації, які *«болялись фемінізму»*, змінили враження про її організацію на більш позитивне після спостережень за їхньою допомогою постраждалим від війни.

Досягнення та виклики на шляху фемінізації армії України

Представниці жіночих правозахисних організацій зазначають, що, незважаючи на перепони, в українській армії збільшується кількість жінок, підвищується їхній статус та все більше враховуються їхні потреби, що свідчить про фемінізацію армії.

Порівнюючи процес подолання гендерного розриву, який є підґрунтям фемінізації, на рівні військової сфери і суспільства загалом, учасниці дослідження вказують як на їхню подібність, так і на певні відмінності. Наприклад, Респондентка 3 зазначає, що просування ідей гендерної рівності в суспільстві та в армії є дуже подібним, а Респондентка 6 наголошує на спільній основі нерівності між чоловіками і жінками на обох рівнях:

«На ідейному рівні, мені здається, нічого різного нема, тому що гендерність, гендерна нерівність, вона є, вона може набувати різних ознак, але її причини і її прояви більшими однакові в усіх сферах, просто залежно від сфери вона буде набувати нових якихось форм» (Респондентка 6).

Зазначають також про поступове просування інтересів жінок і в армії, і в суспільстві загалом. Однак, наприклад, на думку Респондентки 8, в армії гендерні стереотипи є більш поширеними, що ускладнює фемінізацію цієї інституції. Крім цього, вказують, що суспільство менше регульоване патріархальними нормами, тоді як армія гегемонно маскулінна, а фемінність там неприйнятна. Незважаючи на це, в армії існують можливості для зменшення гендерної нерівності завдяки більшій урегульованості цієї інституції. Тобто в армії, як коментує Респондентка 9, є можливість прийняти відповідні документи і сформувати легальну основу для подолання дискримінації жінок. А в суспільстві таке регулювання ускладнене. Спільним явищем для цивільної та військової сфер є гендерно зумовлене насилля як один із проявів гендерної нерівності. Однак наслідки його для жінок в армії можуть бути важчими, ніж для цивільних, адже методи запобігання та покарання за насилля є нерозвинутими або недоступними. Здебільшого представниці жіночих правозахисних організацій вказують на спільні аспекти боротьби за гендерну рівність в армії і в цивільному суспільстві, проте Респондентка 4, яка має досвід перебування на службі і спілкування з військовими, наголошує на значній відмінності в просуванні інтересів жінок на цих двох рівнях:

«Та все відмінно, тому що це різні структури, це різні взагалі сфери життя, існування, виживання і так далі <...> Тому що, наприклад, якщо ми йдемо до військовослужбовців, ми ніколи не скажемо там слова “гендерна рівність”, бо їх всіх вхопить грець, і вони не будуть тебе слухати» (Респондентка 4).

Всі опитані представниці жіночих правозахисних організацій згадували про виклики, які постають у процесі фемінізації армії України. Зокрема, називали ставлення самих військових до своїх колег-жінок. Респондентки зазначають про сексизм щодо жінок в армії, сексуалізацію та патерналізм з боку побратимів. Респондентка 2 наводить приклад останнього:

«Вони навіть не те щоб принижують, кажучи, що жінка там якась не така, вони кажуть, що ми своїх дівчат бережемо і не пускаємо на передову. Ну, тобто вони не запитують, чи хочуть жінки на передову, чи вони не хочуть, а вони просто їм забороняють» (Респондентка 2).

Обмежують можливості підвищення статусу жінок в армії також перепони на шляху до кар'єрного просування в цій інституції. Відсутність можливості розвивати кар'єру у військовій сфері та займати керівні посади є викликом для жінок в армії, що підкріплюється і ставленням керівництва, і суспільною думкою.

Крім цього, викликом для фемінізації армії є внутрішня мізогінія. Так, не лише чоловіки можуть дискримінувати жінок-військових, а й самі жінки в патріархальній системі також долучаються до цього процесу. Респондентка 4 зазначає, що ця проблема особливо характерна для військової сфери:

«... Тут потрібно не забувати, що найбільше дискримінують жінок самі жінки. Тобто ця мізогінія, вона завжди присутня, особливо в такій структурі, як Збройні сили, тому що в кожного чоловіка є або дружина, або мама, яка дуже переживає за свого синочка, або за свого гулящого чоловіка. <...>. Тобто дуже багато дискримінують, хейтять і так далі жінок-військовослужбовиць дружини цих військовослужбовчиків, які не дуже порядні люди, наприклад» (Респондентка 4).

Головним викликом для збільшення кількості жінок у лавах військовослужбовців є сексуальне насилля, яке може загрожувати як з боку ворога,

так і з боку українських військових. Хоча деякі жінки-військові мають змогу без перепон служити і не зазнають дискримінації, інші зазначають, що подвійна загроза для жінок в армії збільшує тиск на них, що змушує «воювати на два фронти». Досвід домагань і насилля в армії спонукає жінок залишити її, а загроза потенційного сексуального насилля від військових-чоловіків може бути причиною відмови жінок від військової служби. Крім цього, учасниці дослідження зазначають про те, що випадки домагань і насилля над жінками-військовими мало висвітлюють у медіа, а також про малу ймовірність судових рішень на користь жінок у справах гендерно зумовленого насилля в армії. Вирішення цієї проблеми ускладнене консервативністю суспільства, табуваннями теми та інертністю державного апарату.

Однією з причин ускладнення роботи щодо подолання сексуального насилля в армії є ідеалізація армії та військових під час війни, що також є викликом для змін у військовій сфері щодо більшої інклюзивності для жінок:

«Багато хто ідеалізує армію, військових, говорячи про те, що там всі побратими і по-сестри і не може бути жодної дискримінації, але це все ще люди зі своїми якимись світглядними позиціями, ставленнями тощо» (Респондентка 3).

Також ускладнює прийняття змін на користь фемінізації армії, за словами респонденток, небажання командування їх запроваджувати (наприклад, ідеться про ініціативу щодо введення позиції гендерних радниць). Бракує якісної системи зворотного зв'язку з керівництвом армії, що також є значним викликом. Замість того, щоб дослухатись до проблем жінок-військових і впроваджувати відповідні зміни, системи працюють як демотиватори щодо критики наявного устрою.

Незважаючи на велику кількість викликів щодо фемінізації армії України, учасниці дослідження помічають і позитивні тенденції. Збільшення кількості жінок у військовій сфері, яке сприймають як факт фемінізації армії, вважають важливим кроком для поліпшення умов їхнього перебування в цій структурі. Крім цього, мобілізація жінок до армії сприяє їхній більшій видимості та поширенню дискурсу щодо їхніх потреб. Наприклад, завдяки розголосу про потреби жінок у спеціальній військовій формі їй було розроблено і зараз вона доступна, хоч поки що нешироко. Агентність жінок, що долучилися до лав військових, на думку респонденток, також є важливим чинником, що сприяє просуванню їхніх інтересів

і боротьбі з гендерною нерівністю на локальному рівні. Потрапляючи до підрозділів, де переважають чоловіки, жінки, обізнані з темами, що стосуються гендерних ролей, сексизму та насилля, здатні протистояти дискримінації і надавати розголосу відповідним проблемам:

«І я дуже щиро радію, що дуже багато військовослужбовиць ідентифікують стереотипи, знають, що таке насильство. Вони говорять про це, бо я знаю випадки, коли чиновники армійські кажуть: “У нас сексизму немає”, – бо вони навіть не знають, що це таке, що це означає» (Респондентка 2).

Крім цього, екстремальні умови військової служби змушують військових жінок і чоловіків відкидати стандартні гендерні ролі і таким чином позбавляти стереотипів та формувати більш егалітарні відносини. Про це зазначає Респондентка 4, яка має особистий бойовий досвід.

У деяких випадках бачення фемінізації армії поєднується з біологічним детермінізмом щодо меншої придатності жінок до служби. У такому аспекті збільшення кількості та ролі жінок-військових розглядають не як тенденцію, що супроводжується зменшенням відмінностей між маскулінними і фемінними ролями, а як явище, що нашаровується на ці відмінності. Прикладом є коментар Респондентки 5, яка вбачає потенціал для залучення жінок в армію на небойові посади, пояснюючи це біологічними відмінностями між жінками та чоловіками:

«Але, звісно, я бачу, що чоловіків там буде більше, вони більш мужні, витривалі і так далі. У жінок за їхніми, як то скажемо, біологічними якимись... і народження, і ментруація, і все інше. Ось це на жінках, хвороб у них більше, знаєте» (Респондентка 5).

Аналізуючи тенденції до фемінізації армії України та виклики на шляху цього процесу, учасниці дослідження роблять різні прогнози щодо майбутнього жінок-військових. Деякі вважають, що становлення жінок в армії відбуватиметься вже після перемоги (наприклад, Респондентка 7). Інші передбачають зростання чисельності жінок на певних спеціальностях завдяки розвитку військових технологій, які не потребуватимуть великих фізичних навантажень, водночас стереотипний поділ військових спеціальностей все одно зберігатиметься. Проте, зважаючи на сучасні патріархальні наративи в суспільстві, фемінізація очікується до межі певної «скляної стелі». Деякі

представниці жіночих правозахисних організацій таки розраховують на егалітарний підхід у прийнятті на військову службу жінок і чоловіків, зокрема на реформу в системі мобілізації на користь її більшої гендерної інклюзивності. Щодо сексуального насилля в армії, то, на думку Респондентки 2, його рівень не зменшиться, але зросте розголос цієї проблеми і більш розвиненою буде система законних покарань за нього.

У фемінізації армії також убачають потенціал для суспільних змін на користь більшої гендерної рівності, адже жінки-військові долають гендерні стереотипи та займають нетрадиційні для жінок соціальні позиції, що дає змогу переосмислити рольові очікування для всіх жінок загалом:

«Потім про армію і жінок в армії, і те, що жінки тепер виглядають як хтось, хто може мати якусь іншу роль, якусь чоловічу роль у суспільстві. І я думаю, що це дозволяє також переглядати й інші ролі для жінок, які раніше були табуйованими» (Респондентка 6).

Загалом прогнози учасниць дослідження щодо майбутнього жінок в українській армії відображають дві тенденції: по-перше, врахування всіх перепон і викликів для зменшення гендерної нерівності в нашому патріархальному суспільстві і, по-друге, оптимізм, зумовлений досягненнями в цьому напрямку та прагненням до подальших змін.

Висновки

Серед соціальних чинників, що зумовлюють гендерну нерівність у військовій сфері, передовсім варто зазначити соціалізацію, в процесі якої хлопчики та дівчата засвоюють гендерні ролі та відповідні очікування до інших жінок і чоловіків. Цей процес спрямований на здобуття чоловіками маскулінних рис, відповідних військовій діяльності, а жінками – фемінних рис, небажаних в армії. Освіта, виконуючи свою латентну функцію, закріплює гендерний розподіл характеристик та привілеїв між учнями та ученицями. Водночас спеціалізовані військові освітні заклади сприяють гендерному розриву в доступі до фахових знань для майбутніх військових, коли обмежують доступ жінок до навчання. Гендерованість ринку праці також слугує вагомим чинником нерівності у військовій сфері, адже чоловіки в результаті засвоєння маскулінної ролі більш схильні обирати професії «скляного підвалу», до яких належить і служба в армії, так «платою за привілеїв» стає їхня залученість до цієї небезпечної

для життя діяльності. Тим часом жінки на ринку праці стикаються зі «скляною стелею», яка обмежує їхній доступ до більш престижних і керівних посад, зокрема в армії. Нерівність у розподілі владного ресурсу також призводить до меншого представництва жінок на лідерських позиціях у суспільстві, в результаті цього політики держави та окремих інституцій часто не враховують інтересів жінок. Прикладом цього є патерналізм: жінок не допускають до військової справи загалом або до деяких бойових посад як до надто ризикованих для «слабкої статі». Сама ж армія як маскулінна та патріархальна інституція спричиняє маргіналізацію жінок, а отже, жінки менш мотивовані долучатися до неї або зазнають утисків, вже перебуваючи в армії.

Такі чинники формування нерівності у військовій сфері, як гендерна соціалізація, гендерована освіта, ринок праці та політична сфера, вкрай актуальні для України. Нерівність жінок і чоловіків спостерігається у відповідних вимірах нашого суспільства, тож ці чинники формують гендерні відносини в армії і тому наразі в нашій військовій сфері кількісно та якісно переважають чоловіки.

Результати досліджень, дотичних до цієї проблематики, показують прогрес у фемінізації військової сфери в освіті, нормалізації образів жінок-військових, більшій доступності жінок до військової служби та бойових посад. В Україні відбувається поступ у напрямку більш гендерно інклюзивного законодавства, адже власна законодавча база та прийняті міжнародні документи формують основу для поліпшення становища жінок в армії. Також громадські організації, зокрема жіночі правозахисні, активно сприяють як реформам у військовій сфері на рівні держави, так і змінам завдяки своїй громадській діяльності. Поступово зростає кількість жінок в армії, представленість жінок-військових на керівних і бойових посадах та висвітлення діяльності військовослужбовиць у медіа.

Вивчення ставлення представниць жіночих правозахисних організацій до фемінізації армії України дає змогу окреслити аспекти цього важливого процесу. Збільшення кількості і значущості ролі жінок в армії відбувається в контексті, який формується діяльністю державних органів, міжнародних організацій, громадського сектору, бізнесу, медіа та соціально-політичних подій. Представниці жіночих правозахисних організацій наголошують, що саме держава має відігравати ключову роль у реалізації гендерних політик, однак наразі її залученість є недостатньою або в деяких аспектах її взагалі немає. Міжнародні організації

можуть чинити вплив на державу для виконання домовленостей чи відповідності вимогам щодо гендерних політик (наприклад, стандартам армії НАТО). Також такі організації безпосередньо фінансують проекти, спрямовані на підтримку цивільних і військових жінок. Учасниці дослідження високо оцінюють роль громадських організацій у боротьбі з гендерною нерівністю, адже, зокрема, жіночі правозахисні організації досліджують досвід жінок в армії, популяризують їхній внесок у військову справу, проводять освітні заходи, просувають законодавчі зміни, займаються адвокацією та навіть матеріальним забезпеченням. Однак не всі громадські організації можуть сприяти фемінізації армії безпосередньо, адже робота з армією ускладнена через закритість структури. Також багато організацій після повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 р. переорієнтувалися на більш гуманітарну діяльність або гендерна рівність перестала бути їхньою пріоритетною метою. Повномасштабне російське вторгнення спричинило соціальні зміни, які неоднозначно впливають на становище жінок. З одного боку, жінки отримали змогу проявити себе в традиційно «чоловічих» сферах діяльності, якою є військова служба. А з іншого боку, війна посилила патріархальний дискурс, який поглиблює нерівність жінок і чоловіків у суспільстві.

Щодо досягнень та викликів на шляху фемінізації української армії представниці жіночих правозахисних організацій зазначають, що армія поступово фемінізується і становище жінок у військовій сфері поліпшується. Досягненням респондентки вважають збільшення кількості жінок в армії, зокрема на бойових і керівних посадах, наявність суспільного дискурсу щодо жінок у війську, відсутність обмежень для жінок в армії на законодавчому рівні, все більше врахування потреб жінок-військових, прикладом чого є прийняття анатомічної військової форми і розробка спеціального захисту для жінок. Однак ще є багато викликів, які перешкоджають залученню жінок до армії або ускладнюють їхню службу: осуд жінок-військових та ветеранок певними членами суспільства, в самій армії – сексизм у різних проявах, патерналізм, насилля та дискримінація, брак ефективних механізмів протидії їм, а також консервативність військового керівництва у сприйнятті і введенні змін. Утім, попри всі перепони на шляху фемінізації армії, представниці жіночих правозахисних організацій висловлюють сподівання на продовження розпочатого процесу і передбачають, що активна робота в цьому напрямі забезпечить збільшення кількості жінок-військовослужбовиць і поліпшення умов їхньої служби.

Список використаної літератури

- АрміяInform. (2024, 8 червня). У Міністерстві оборони розповіли, скільки жінок служить у лавах ЗСУ. <https://armyinform.com.ua/2024/06/08/u-ministerstvi-oborony-rozpovily-skilky-zhinok-sluzhyt-u-lavah-zsu/>
- Вербовська, М. (2018, 9 серпня). Щонайменше трьом жінкам відмовили у вступі на курси офіцерів через статі. *Повага*. <http://povaha.org.ua/schonaймenshetrom-zhinkam-vidmovylyu-vstupi-nakursy-ofitseriv-cherez-stat/>
- Вітюк, Н. Р. (2008). Гендерні особливості поведінки учасників конфліктних ситуацій. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*, 13, ч. 1, 73–83. <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/3763>
- Гайдено, В., & Предборська, І. (2006). Українські підручники початкової школи: прихований навчальний план і гендерні стереотипи. У *Гендерна педагогіка: Хрестоматія* (с. 223–238). ВТД «Університетська книга».
- Дубчак, Н. І. (2008). Жінки у Збройних Силах України: проблеми гендерної політики. *Стратегічні пріоритети*, 4(9), 187–192. https://www.lib.dp.ua/text/sp_2008_4_22.pdf
- Зміни до Переліку військово-облікових спеціальностей осіб офіцерського складу. (2022). Наказ Міністерства оборони України 10 лютого 2022 року № 50. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0355-22#Text>
- Кімел, М. С. (2003). Гендерована навчальна аудиторія. У *Гендероване суспільство* (с. 230–264). Сфера.
- Мазуренко, А. (2018, 6 вересня). Рада дала можливість жінкам ставати генералами. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2018/09/6/7191250/>
- Марценюк, Т. (2010). Участь чоловіків і жінок у різних галузях і рівнях освіти. У С. Оксамитна (Ред.), *Молодь України: від освіти до праці* (с. 27–40). ВПЦ НАУКМА.
- Марценюк, Т. (2024). Забезпечення гендерної рівності у Збройних силах України. *EMPIRIO*, 1(1), 44–54. <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.44-54>
- Марценюк, Т., & Плахотнік, О. (2017). Гендерована робота: як ринок праці та хатня робота конструюють гендер (Розділ 5). У М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманова (Ред.), *Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей* (3 вид., випр. і допов., с. 77–96). Критика.
- Марценюк, Т., Дудко, О., Солодченко, О., Кравець, Д., Трофіменко, С., Македон, Д., ... & Соколова, А. (2023). *Становище дівчат і молодих жінок у ситуації гуманітарної кризи: на прикладі війни в Україні*. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/25636>
- Національна економічна стратегія на період до 2030 року. (2021). Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>
- Невидимий батальйон 5.0. (2023). *НБ 5.0. Моніторинг рекомендацій і результатів досліджень із циклу «Невидимий батальйон»: Міждисциплінарне дослідження, виконане в межах проєкту НАКО «Промування гендерної рівності в ЗСУ»* (Мусіяка, С., Лазаренко, М., Грищенко, Г., Квіт, А., Марценюк, Т., Звягінцева, М., Фацісвич, В.-Н., Блошенко, А.; Т. Марценюк, ред.). НАКО. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/25459>
- Павлюк, А. (2023, 20 листопада). У зоні бойових дій перебувають понад 5 тисяч жінок-військових – статистика. *Українська правда*. <https://life.pravda.com.ua/society/2023/11/20/257804/>
- Синявська, О. Ю., Тимченко, Н. С., & Тимошенко, Л. В. (2023). Щодо захисту прав жінок військовослужбовиць в умовах російсько-української війни. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*, (38), 109–115. <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/936c00f1-b2d8-4838-89ad-d652afa7ed46/content>
- Стребок, Ю. В., & Чжань, Н. (2022). Аналіз візуальних образів жінок-військових у китайських та українських інтернет-виданнях 2020 – початку 2022 років. *Українознавчий альманах*, 30, 114–119. <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.16>
- Agénor, P. R., Ozdemir, K. K., & Pinto Moreira, E. (2021). Gender gaps in the labour market and economic growth. *Economica*, 88(350), 235–270. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/379881543853975376/pdf/WPS8661.pdf>
- Ferguson, R. B. (2021). Masculinity and war. *Current Anthropology*, 62(S23), S108–S120. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/711622>
- Francis, B. (2010). Gender, toys and learning. *Oxford Review of Education*, 36(3), 325–344.
- Hedström, J. (2022). Militarized social reproduction: women's labour and parastate armed conflict. *Critical Military Studies*, 8(1), 58–76. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/23337486.2020.171505>
- O'Connor, P. (2020). Why is it so difficult to reduce gender inequality in male-dominated higher educational organizations? A feminist institutional perspective. *Interdisciplinary Science Reviews*, 45(2), 207–228. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1080/03080188.2020.1737903>
- Radtke, H. L., & Stam, H. J. (1994). Part I: Feminist Theorizing of Power and Gender. In H. L. Radtke, H. J. Stam, & H. J. Stam (Eds.), *Power/gender: Social relations in theory and practice* (Vol. 13). Sage. https://www.researchgate.net/profile/Henderikus-Stam/publication/232567758_Powergender_Social_relations_in_theory_and_practice_inquiries_in_social_construction/links/5f2727dd458515b729fe36ea/Power-gender-Social-relations-in-theory-and-practice-Inquiries-in-social-construction.pdf
- Ragins, B. R., & Sundstrom, E. (1989). Gender and power in organizations: A longitudinal perspective. *Psychological Bulletin*, 105(1), 51. <https://psycnet.apa.org/record/1989-17412-001>
- Seidman, I. (2006). *Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education and the social sciences*. Teachers College Press.
- UNDP. (2023, June 12). *Gender social norms index*. <https://hdr.undp.org/content/2023-gender-social-norms-index-gsni/#/indicies/GSNI>
- World Economic Forum. (2022). *Global Gender Gap Report 2022*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf

References

- Agénor, P. R., Ozdemir, K. K., & Pinto Moreira, E. (2021). Gender gaps in the labour market and economic growth. *Economica*, 88(350), 235–270. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/379881543853975376/pdf/WPS8661.pdf>
- ArmyInform. (2024, June 8). U Ministerstvi oborony rozpovily, skilky zhinok sluzhyt u lavakh ZSU. <https://armyinform.com.ua/2024/06/08/u-ministerstvi-oborony-rozpovily-skilky-zhinok-sluzhyt-u-lavah-zsu/> [in Ukrainian].
- Dubchak, N. (2008). Zhynky u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: problemy hendernoї polityky. *Stratehichni priorytety*, 4(9), 187–192. https://www.lib.dp.ua/text/sp_2008_4_22.pdf [in Ukrainian].
- Ferguson, R. B. (2021). Masculinity and war. *Current Anthropology*, 62(S23), S108–S120. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/711622>
- Francis, B. (2010). Gender, toys and learning. *Oxford Review of Education*, 36(3), 325–344.
- Haidenko, V., & Predborska, I. (2006). Ukrainski pidruchnyky pochatkovoї shkoly: prykhovanyi navchalnyi plan i henderni stereotypy. In *Henderna pedahohika: Khrestomatia* (pp. 223–238). Universytetska knyha [in Ukrainian].
- Hedström, J. (2022). Militarized social reproduction: women's labour and parastate armed conflict. *Critical Military Studies*,

- 8(1), 58–76. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/23337486.2020.171505>
- Invisible Battalion 5.0. (2023). *IB 5.0. Monitoring of recommendations and study results from the “Invisible Battalion” cycle (an interdisciplinary study, conducted as part of the NAKO project “Promotion of Gender Equality in the Ukrainian Armed Forces”)* (Musiiaka, S., Lazarenko, M., Hrytsenko, H., Kvit, A., Martsenyuk, T., Zviahintseva, M., Fatsiievych, V.-N., & Bieloshenko, A.; T. Martsenyuk, Ed.). NAKO. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/25459> [in Ukrainian].
- Kimmel, M. S. (2003). The gendered classroom. In *The Gendered Society* (S. Aleshkina, Trans.) (pp. 230–264). Sphere [in Ukrainian].
- Martsenyuk, T. (2010). Uchast cholovikiv i zhinok u riznykh haluziakh i rivniakh osvity. In S. Oksamytna (Ed.), *Molod Ukrainy: vid osvity do pratsi* (pp. 27–40). NaUKMA [in Ukrainian].
- Martsenyuk, T. (2024). Ensuring Gender Equality in the Armed Forces of Ukraine. *EMPIRIO*, 1(1), 44–54. <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.44-54> [in Ukrainian].
- Martsenyuk, T., & Plakhotnik, O. (2017). Henderovana robota: yak rynok pratsi ta khatnia robota konstruiuiut hender (Rozdil 5). In M. Maierchyk, O. Plakhotnik, & H. Yarmanova (Eds.), *Hender dlia medii: pidruchnyk iz hendernoi teorii dlia zhurnalistyky ta inshykh sotsiohumanitarnykh spetsialnostei* (pp. 77–96). Krytyka [in Ukrainian].
- Martsenyuk, T., Dudko, O., Solodchenko, O., Kravets, D., Trofymenko, Ye., Makedon, D., ... & Sokolova, A. (2023). *Stanovyshche divchat i molodykh zhinok u sytuatsii humanitarnoi kryzy: na prykladi viiny v Ukraini*. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/25636> [in Ukrainian].
- Mazurenko, A. (2018, September 6). Rada dala mozhlyvist zhinkam stavaty heneralamy. *Ukrainska Pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2018/09/6/7191250/> [in Ukrainian].
- Natsionalna ekonomichna stratehiia na period do 2030 roku. (2021, March 3). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 179. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25> [in Ukrainian].
- O’Connor, P. (2020). Why is it so difficult to reduce gender inequality in male-dominated higher educational organizations? A feminist institutional perspective. *Interdisciplinary Science Reviews*, 45(2), 207–228. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1080/03080188.2020.1737903>
- Pavliuk, A. (2023, November 20). U zoni boiovykh dii perebuvauiut ponad 5 tysiach zhinok-viiskovykh – statystyka. *Ukrainska Pravda*. <https://life.pravda.com.ua/society/2023/11/20/257804/> [in Ukrainian].
- Radtke, H. L., & Stam, H. J. (1994). Part I: Feminist Theorizing of Power and Gender. In H. L. Radtke, H. J. Stam, & H. J. Stam (Eds.), *Power/gender: Social relations in theory and practice* (Vol. 13). Sage. https://www.researchgate.net/profile/Henderikus-Stam/publication/232567758_Powergender_Social_relations_in_theory_and_practice_Inquiries_in_social_construction/links/5f2727dd458515b729fe36ea/Power-gender-Social-relations-in-theory-and-practice-Inquiries-in-social-construction.pdf
- Ragins, B. R., & Sundstrom, E. (1989). Gender and power in organizations: A longitudinal perspective. *Psychological Bulletin*, 105(1), 51. <https://psycnet.apa.org/record/1989-17412-001>
- Seidman, I. (2006). *Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education and the social sciences*. Teachers College Press.
- Strebkova, Ju., & Zhan, N. (2022). Analysis of visual images of women in the military in Chinese and Ukrainian online media in the years 2020 – early 2022. *Almanac of Ukrainian Studies*, 30, 114–119. <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.16> [in Ukrainian].
- Syniavska, O., Tymchenko, N., & Tymoshenko, L. (2023). Shchodo zakhystu prav zhinok viiskovosluzhbovyts v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, (38), 109–115. <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/936c00f1-b2d8-4838-89ad-d652afa7ed46/content> [in Ukrainian].
- UNDP. (2023, June 12). *Gender social norms index*. <https://hdr.undp.org/content/2023-gender-social-norms-index-gsni#/indicies/GSNI>
- Verbovska, M. (2018, August 9). Shchonaimenshe trom zhinkam vidmovyly u vstupi na kursy ofitseriv cherez stat. *Povaha*. <http://povaha.org.ua/schonajmenshetrom-zhinkam-vidmovyly-u-vstupi-nakursy-ofitseriv-cherez-stat/> [in Ukrainian].
- Vitiuk, N. (2008). Henderni osoblyvosti povedinky uchasnykh konfliktnykh sytuatsii. *Zbirnyk naukovykh prats: filozofia, sotsiologhiia, psykhologhiia*, 13(1), 73–83. <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/3763> [in Ukrainian].
- World Economic Forum. (2022). *Global Gender Gap Report 2022*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf
- Zminy do Pereliku viiskovo-oblikovykh spetsialnostei osib ofitserkoho skladu. Order of the Ministry of Defense of Ukraine No. 50 (2022, February 10). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0355-22#Text> [in Ukrainian].

Viktoria Bondar, Anastasiia Selianinova

ATTITUDE OF HUMAN RIGHTS DEFENDERS TO THE PHENOMENON OF FEMINIZATION OF THE ARMY

Abstract

The feminization of the army is part of the objective process of feminization of society. The military realities of Ukrainian society point to the need to involve women in military service as full-fledged subjects of military activity. However, there are many obstacles and prejudices on the way to achieving gender equality and combating discrimination in the army. Therefore, the article presents the results of considering this issue from the perspective of representatives of women's human rights organizations. Empirically, the study is based on a series of semi-structured depth interviews, which made it possible to assess the prospects and challenges on the way to feminization of the Ukrainian army from the perspective of actors.

The results of the study have shown that the increase in the number and importance of the role of women in the army takes place in a context shaped by the activities of government agencies, international organizations, the public sector, business, media and socio-political events. Representatives of women's human rights organizations note that the state should play a key role in implementing gender policies, but currently, its involvement is insufficient or, in some aspects, absent altogether. The participants of the study also highly appreciate the role of civil society organizations in combating gender inequality; as such, organizations study the experience of women in the army, promote their contribution to military affairs, conduct educational activities, promote legislative changes, engage in advocacy and even provide material support.

Ukraine's army is gradually feminizing and the situation of women in the military is improving: the number of women in the army, including in combat and leadership positions, the existence of public discourse on women in the army, the absence of restrictions for women in the army at the legislative level, and the consideration of the needs of women in the military, as exemplified by the adoption of anatomical uniforms and the development of special protection for women. However, there are also many challenges that prevent women from joining the army or complicate their service: the condemnation of women soldiers and veterans by certain members of society, sexism in various forms, paternalism, violence and discrimination in the army itself, the lack of effective mechanisms to counteract them, and the conservatism of the military leadership, which is reluctant to make changes.

Keywords: gender relations, gender inequality, military sphere, female servicewomen, feminization of the Ukrainian army, Armed Forces of Ukraine (AFU), women's human rights organizations, qualitative methodology, depth interviews.

Матеріал надійшов 28.08.2024

Бондар Вікторія – кандидатка соціологічних наук,
доцентка кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Bondar Viktoria – PhD in Sociology, Associate Professor
at the Department of Sociology, National University of Kyiv-Mohyla Academy
<https://orcid.org/0009-0006-2561-609X>
viktoria.bondar@ukma.edu.ua

Селянінова Анастасія – бакалавриня соціології, Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

Selianinova Anastasiia – BA in Sociology, National University of Kyiv-Mohyla Academy
anastasiia.selianinova@ukma.edu.ua

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)